

Sadness and Happiness and its Manifestations in Iran Before Islam (According to Religious Texts, Historical Documents and Literary Works)

Mahdi Dehrami^{✉1} | Heshmatollah Azarmakan² | Asadollah Nowruzi³

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Jiroft, Jiroft, Iran. Email: dehrami@ujiroft.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Hormozgan, Bandar Abbas, Iran. E-mail: azarmakan@hormozgan.ac.ir
3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Hormozgan, Bandar Abbas, Iran. Email: assadollahnowruzi@hormozgan.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

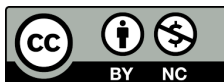
Article type:
Research Article

Article history:
Received:
6 July 2023
Received in revised form:
17 December 2023
Accepted:
6 April 2024
Published online:
22 September 2024

Keywords:
sadness, happiness, pre-Islamic literature, Zoroastrian belief

This article seeks to show what thoughts about sadness and happiness existed in Iran before Islam, and what were the motivations and reasons for the propagation and social and objective manifestation of these thoughts. For this purpose, the subject of the article has been addressed with descriptive and analytical method according to religious texts, historical sources and literary works. From a religious point of view, happiness is considered a sacred and heavenly issue and it has considered as a tool that can be used to overcome sadness and demonic manifestations. However, tendency to sadness has also had positive functions, such as strengthening the sense of revenge and creating the desire to return to the spiritual world (through homesickness). From the perspective of historical documents, the tolerant way of the Achaemenid kings with the nations under their rule, and in the Sasanian era, the decrees of some kings such as the forgiveness of tribute and the observance of justice have caused the spread of manifestations of happiness and avoidance of collective sorrow throughout the land. However, the class system has caused deep sorrow. In literary works, elders have recommended solutions such as emphasizing the instability of life and paying attention to contentment to free people from sadness.

Cite this article: Dehrami, Mahdi; Azarmakan, Heshmatollah; Nowruzi, Asadollah. (2024). "Sadness and Happiness and its Manifestations in Iran Before Islam (According to Religious Texts, Historical Documents and Literary Works)" *Journal of Lyrical Literature Researches*, 22(43), 49-68. <http://doi.org/10.22111/jllr.2024.46087.3175>

1. Introduction

Philosophers, psychologists, and intellectuals, in various fields, have had their own understanding of sadness and happiness and have proposed different approaches to it, which are very diverse and sometimes contradictory to each other. In pre-Islamic works, there are also different views on sadness and happiness. This article seeks to show what ideas about sadness and happiness existed based on these works. What strategies have there been to spread happiness and avoid sadness? What are the motivations and reasons for propagation of these thoughts and what behaviors are reflected in the objective aspects of sadness and happiness?

2. Research methodology

The methodology of this article is descriptive-analytical method based on library studies. The texts are examined in three fields including religious areas (Zoroastrian, Manichaean, and Mazdakian), historical texts and documents (inscriptions and petroglyphs, historical books) and pre-Islamic literary texts. It should be noted that the attention to happiness and sadness is not directly expressed in most cases; therefore, examples such as dancing and stomping, minstrelsy (singing), drinking, physical pleasures, advices of religious and political elders, and more general criteria such as the level of well-being, security, justice, freedom and peace were also considered.

3. Discussion

In Zoroastrian teachings, joy prevails over sadness and mourning. Crying is an abominable act that serves the evil forces, and avoiding it is mentioned many times in Zoroastrian texts. It is stated in *Bundahishn* that after creating the sky, Hormuzd created happiness with the help of the sky so that in the period of fusion and conflict, the creatures are happy: "He created happiness with the help of the sky. In this way, he created happiness extensively that now there is a fusion, the creatures deserve happiness" (Faranbagh,2020: 40). Perhaps it can be expressed that besides the abstract teachings, the practical solution of Zoroastrian religion in fighting against sadness and spreading happiness was the prevalence of various celebrations. Due to this point of view, joyous celebrations are abundantly seen in Iranian culture. It is doubtful whether all celebrations are dedicated to happiness. One of them is the Foroudegan festival, which was held on the last five or ten days of the year dedicated to the dead, as Taghizadeh stated: "In fact, it was a day of mourning, not celebration of happiness" (Taghizadeh, 1937: 76-77).

In the Manichaean religion, happiness is a praiseworthy and religious affair, and it is the same opinion about happiness and sadness that Zoroastrians have. It means that happiness is created by light and sadness is a sign of darkness. However, the happiness that comes from the enjoyment of physical pleasures is not desired by the spiritualists, rather, sadness belongs to the material body, and happiness belongs to the soul and should not be given to physical pleasures.

Mazdakians apparently wanted to achieve inner peace and happiness through physical and material pleasures, but with a religious and moral justification. Mazdak's opinion was that the private and personal nature of women and property leads to the domination of envy and greed, which are demonic creatures, and the way to destroy them is to share these two assets. In the eyes of Mazdakians, there is a connection between heavenly happiness and worldly happiness, and in this way Mazdak has given a sacred and heavenly aspect to music.

Historically, one of the oldest remaining documents, showing a part of the happiness of the people in the land of Iran, are the images of dancing. It seems that some of these dances were intended for fun, some of them clearly show the popularity of recreational dances for pleasure and entertainment (refer to: Zakah, 1978:2).

The most important surviving texts from the Achaemenid period are stone inscriptions in which emphasized on happiness. Darius considered happiness as a blessing created by Ahura Mazda: "The Great God Ahura Mazda who created this earth, who created people, who created happiness for people and Darius King" (Norman Sharp, 2009:85). Achaemenid kings considered the cause of happiness with spiritual and religious affairs, from this point of view that happiness is created by Ahura Mazda; therefore, obeying him and religious orders causes happiness to descend on man. The tolerant way of the Achaemenid kings, who gave religious freedoms to the nations under their influence, is also considered as the promoter of collective happiness.

The Sasanian era is the prominent period of attention to happiness and avoiding sadness and the prosperity of these ideas that both kings were happy, and they provided platforms for people to be happy, and popular religions invited people to be happy. In addition to the happiness that most of the kings have been busy with, some have also tried to bring happiness to the people and reduce their suffering with measures such as tax remission and justice.

In literary works, the deepest factors of sadness that affect people is the understanding that life is unstable. Another solution that can be seen in these texts is the acceptance of the discussion of appreciation and satisfaction, which causes the removal of sadness.

4. Conclusion

In religious texts, sadness is considered a demonic thing, and Zoroastrian religion has warned its followers against sadness and lamentation, and happiness has been considered as a tool to be used to overcome the demonic force. In the Manichaean and Mazdakian religions, aspects of happiness such as music are considered sacred and heavenly. However, grief also has uses, including to strengthen the sense of revenge. According to historical sources, one of the oldest surviving documents that shows a corner of people's happiness are the images that show dancing and stomping, some of which were intended for enjoyment. In the Achaemenid inscriptions, Ahura Mazda is said to have created happiness.

They have seen happiness in connection with spiritual and religious matters. The tolerant way of these kings with the nations under their rule has caused the spread of manifestations of happiness and avoidance of collective sadness throughout the land. Attention to happiness and sadness in the Sasanian era is very impressive. Some have tried to create happiness for the people with actions such as paying tribute and observing justice. However, the class system of the Sasanian era is considered to be the cause of collective grief, especially among the lower classes. In the literary texts, there are propositions and teachings that have been given advice about sadness and happiness by the elders. Among the solutions given in these texts to get rid of grief is emphasizing the instability of life and paying attention to contentment.

5. References

- Andarz e Marespandan. (1959). *Mahyar Nawabi's report*, Persian language and literature magazine, number 51.
- Ardavirafnameh*. (1935). translated by Rashid Yasmi, Mehr publication, Vol. 3, Issue 3.
- Asana, Jamasab J Dastur, (1992), *Pahlavi Texts*, Report of Saeed Orian, Tehran: National Library.
- Bagheri Khalili, A. A. (2007). Happiness in Iranian Culture and Literature, *Journal of Iranian Studies*, Vol. 8, Issue 2.
- Barzegar Khaleghi, M. R. (2006). "Sadness and happiness from the perspective of Rumi", *Religions and Mysticism*, Vol. 4, Issue 12.
- Christiansen, A. E. (1999). *Iran during the Sasanian era*, translated by Rashid Yasmi, Tehran: Sadaye Maaser.
- Darmstetter, J. (2005). *Collection of Zoroastrian Laws (Vendidad Avesta)*, translated by Musa Javan, Tehran: Duniyaye Ketab
- Diakonov. (1971). *Ashkanian*, translated by Karim Keshavarz, Tehran: Payam.
- Etimad al-Sultaneh, Mohammad Hasan Khan. (1992). *Dorar al-Tijan*, by Nemat Ahmadi, Tehran: Atlas.
- Faranbag. (2021). *Bondaheshn*, report of Mehrdad Bahar, Tehran: Tos.
- Ferdowsi, A. (1970). *Shahnameh*, Moscow: Danesh Publications.
- Herodotus. (2004). *History of Herodotus*, translated by Hadi Hedayati, Tehran: University of Tehran.
- Ibn Athir, Ali ibn Muhammad. (1991). *Al-Kamal fi Tarikh*, translated by Seyyed Mohammad Hossein Rouhani, Tehran: Asatir.
- Keykavous Razi. (1959). *Zortoshtnameh*, edited by Rosenberg, Tehran: Tahuri
- Maghdasi, Motahar bin Taher. (1970). *History of Creation*, translated by Shafi'i Kodkani, Tehran: Farhang Iran.
- Manavi Psalms*. (1995). translated from Coptic. R. C. Alberi, Persian Report of Abulqasem Esmailpour, Tehran: Fekr Rooz.

- Masoudi, Ali bin Hossein. (2003). *Moruj al-Zzahab*, translated by Abolqasem Payandeh, Tehran: Scientific and Cultural.
- Mojmal al-Tavarikh. (1939). revision of Bahar, edited by Mohammad Ramezani. Tehran: Khavar.
- Mousavi, S. K. Safari, J., Salayi, Sh. (2012). "Nostalgia in Manuchehr-e-Atashi's poems", *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 10, Issue 19, 145-166.
- Narashkhi, Abu Bakr Muhammad bin Jafar. (2008). *History of Bukhara*, translated by Abu Nasr Ahmad bin Muhammad Nasr, edited by Modares Razavi, Tehran: Saadat.
- Norman Sharp. (2009). *Decrees of the Achaemenid Emperors*, third edition, Tehran: Pazhineh.
- Panaino, A. (2019). *Achaemenid power in moderation and autocracy*, translated by Ali Asghar Salahshor, Tehran: Aryarmana
- Razi, H. (2001). *Chronology and Festivals of Ancient Iran*, Tehran: Behjat.
- Romer, C., and Guinon, L. (1999). *The Remains of Mani's Life*, translated by Amirhossein Shalchi, Tehran: Atiyeh.
- Russell, B. (1978). *Analyzing the mind*, translated by Manouchehr Bozorgmehr, Tehran: Khwarazmi
- Shafi Saffari, M., Shahrami, M. B. (2013). "Mystical Happiness and Grief and Its Quality in Sanaee's Divan", *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 11, Issue 20, 161-180.
- Shahrestani, A. K. (1971). *Al-Mellal O Nehal*, translated by Afzaluddin Sadrtarke Esfahani, Tehran: Iqbal.
- Tabari, Mohammad Bin Jarir. (1996). *Tarikh Tabari*, translated by Abolqasem Payandeh, Tehran: Asatir.
- Taghizadeh, S. H. (1937). *Chronology in Ancient Iran*, Tehran: Majlis Press.
- Taghizadeh, S. H. (1959). *Mani and his religion*, Tehran: Majlis Press.
- The cities of Iran*. (2009). translated by Saeed Jalilian, Tehran: Tos.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). "Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales". *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063.
- Xenophon. (2013). *Kurshnameh*, translated by Reza Mashayekhi, Tehran: Scientific and Cultural.
- Yadgar Zariran*. (2012). translated by Zhale Amoozgar, Tehran: Moein.
- Yesna. (1977). *Pordawood report*, Tehran: University of Tehran.
- Zaka, Y. (1978). History of Dance in Iran, *Art and People Magazine*, No. 188.

غم و شادی و جلوه‌های آن در ایران پیش از اسلام (برحسب متون مذهبی، مستندات تاریخی و آثار ادبی)

مهدی دهرامی^۱ | حشمت‌الله آذرمکان^۲ | اسدالله نوروزی^۳

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه جیرفت، جیرفت، ایران. رایانامه: dehrami3@gmail.com
۲. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. رایانامه: azarmakan@hormozgan.ac.ir
۳. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. رایانامه: assadollahnowruzi@hormozgan.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱ واژه‌های کلیدی: غم، شادی، ادبیات پیش از اسلام، عقاید زردتشی	این مقاله در پی آن است که نشان دهد در ایران پیش از اسلام چه اندیشه‌هایی در مورد غم و شادی وجود داشته و انگیزه و علل تبلیغ و نمود اجتماعی و عینی این اندیشه‌ها چه بوده است. برای این مقصود، با روش توصیفی تحلیلی و برحسب متون دینی، منابع تاریخی و آثار ادبی به مسئله پرداخته شده است. از حیث مذهبی، شادمانی امری قدسی و آسمانی به شمار رفته و حکم ابزاری را داشته است که با آن می‌توان بر مظاهر اهریمنی و اندوه غلبه کرد. باین‌حال غم‌گرایی کارکردهای مثبتی از جمله تقویت حس انتقام و ایجاد شوق بازگشت به عالم معنوی (از طریق غم غربت) نیز داشته است. از منظر اسناد تاریخی شیوه مداراگرایانه و تساهل پادشاهان هخامنشی با ملل تحت سلطه خود، و در عهد ساسانی فرامین برخی پادشاهان چون بخشودگی خراج و رعایت عدالت موجب رواج جلوه‌هایی از شادمانی و دوری از اندوه جمعی در سراسر سرزمین بوده است؛ هرچند نظام طبقاتی اندوه عمیقی ایجاد می‌کرده است. در آثار ادبی، بزرگان برای رهایی انسان از غم، راهکارهایی چون تأکید بر ناپایداری زندگی و توجه به قناعت را توصیه کرده‌اند.

دهرامی، مهدی؛ آذرمکان، حشمت‌الله؛ نوروزی، اسدالله. (۱۴۰۳). «غم و شادی و جلوه‌های آن در ایران پیش از اسلام (برحسب متون مذهبی، مستندات تاریخی و آثار ادبی)». پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۲(۴۳)، ۴۹-۶۸.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2024.46087.3175>

۱- مقدمه

عواطف انسانی تنوع گسترده‌ای دارد، اما برخی روان‌شناسان آن را به دو دسته بنیادین عواطف مثبت و منفی تقسیم کرده‌اند. عاطفه مثبت میزان احساس اشتیاق، فعالیت و هوشیاری فرد را نشان می‌دهد و بیانگر انرژی بالا، تمرکز کامل و تعامل لذت‌بخش است. در مقابل، عاطفه منفی بُعدی کلی از ذهن است که مشتمل بر پریشانی و درگیری ناخوشایند است و حالات خلقی منفور و اجتنابی، از جمله خشم، تحقیر، انزجار، احساس گناه، ترس و عصبی‌بودن را نشان می‌دهد (Watson & Clark, 1988: 1063). عواطف منفی موجب بروز رفتارهایی می‌شود تا فرد را از آن حالت خارج سازد، درحالی‌که در عواطف مثبت، فرد ممکن است اقدام خاصی برای رهایی از آن انجام ندهد. این دو نوع عاطفه ذیل آنچه در فلسفه «احساس» نامیده می‌شود، جای می‌گیرد؛ یعنی همان الم و لذت. راسل از دید فلسفی می‌نویسد: «ناراحتی خاصیت احساس یا واقعه ذهنی دیگری است که پاره‌ای حرکات ارادی و انعکاسی را محرک می‌شود و آن حرکات موجب وقوع تغییر معینی می‌شود که مستلزم انقطاع واقعه ذهنی مزبور است. لذت آن خاصیت احساسی است که هیچ حرکت ارادی و انعکاسی را محرک نمی‌شود یا در صورت تحریم، فقط حرکاتی ایجاد می‌کند که موجب تمديد واقعه مورد بحث می‌شود» (راسل، ۱۳۵۷: ۸۲).

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

فلاسفه، روان‌شناسان، عارفان، علمای دین و مذهب، سیاستمداران و روشنفکران عرصه‌های گوناگون، هر یک برداشت خاص خود را از غم و شادی داشته‌اند و برخوردهای مختلفی با آن پیشنهاد داده‌اند که بسیار متنوع و گاه متضاد با یکدیگر است. در آثار پیش از اسلام نیز دیدگاه‌های مختلفی در مورد غم و شادی وجود دارد. این مقاله در پی آن است که نشان دهد برپایه این آثار چه اندیشه‌هایی در مورد غم و شادی وجود داشته است؟ چه راهکارهایی برای گسترش شادی و دوری از اندوه وجود داشته است؟ انگیزه و علل تبلیغ این اندیشه‌ها چه بوده و وجوه عینی غم و شادی در چه رفتارهایی منعکس می‌شده است؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

غم از احساسات پربسامد در شعر و ادب و فرهنگ ایران زمین است که به گونه‌های مختلفی در ادبیات و آداب و رسوم منعکس شده است. ریشه‌یابی غم و نقطه‌مقابل آن یعنی شادی، می‌تواند به شناخت دقیق‌تر و عمیق‌تر این احساس پربسامد یاری برساند. از همین روی، بررسی جنبه‌های مختلف آن تا پیش از شکل‌گیری ادبیات دوره اسلامی در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. متون مورد بررسی در سه حوزه مذهبی (زرتشتی، مانوی و مزدکی)، متون و مستندات تاریخی (کتیبه‌ها و سنگ‌نگاره‌ها، کتب تاریخی) و متون ادبی پیش از اسلام با توجه به آثاری مانند: *اوستا، ارداویراف‌نامه، زبور و آثار باقی‌مانده از مانی، بندهشن، زراتشت‌نامه، الکامل فی التاریخ ابن اثیر، تاریخ طبری، کورش‌نامه گزنفون، تاریخ هرودت، مجمل‌التواریخ، مروج‌الذهب مسعودی، تاریخ آفرینش مقدسی، کتیبه‌های هخامنشیان، تاریخ بخارا نرشخی، مجموعه متون پهلوی گردآوری‌شده توسط جاماسب آسانا، اندرزن‌نامه‌های مختلف عهد ساسانیان، یادگار زیریران، درخت آسوریک و منابع دیگر مورد بررسی قرار گرفته است. توجه به شادی و غم در بیشتر موارد به صورت مستقیم بیان نشده است، از همین روی مصادیقی چون رقص و پایکوبی، خنیاگری، می‌نوشی، تمتعات و لذات*

جسمانی، توصیه‌ها و پندهای بزرگان مذهبی و سیاسی و معیارهای کلی تری چون میزان رفاه، امنیت، عدالت، آزادی و آرامش نیز مورد توجه قرار گرفت.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در مورد غم و شادی در ادبیات فارسی تحقیقات زیادی انجام گرفته است. بیشتر آن‌ها آثار فارسی پس از اسلام را مدنظر قرار داده‌اند؛ از جمله برزگر خالقی (۱۳۸۹) غم و شادی را از دیدگاه مولانا مورد توجه قرار داده است. صفاری و شهرامی (۱۳۹۲) نیز در مقاله «غم و شادی عرفانی و کیفیت آن در دیوان سنایی» غم‌های محمود و مذموم را برشمرده و نشان داده غم دین و غم عشق الهی مهم‌ترین غم محمود و غم پیروی از نفس اماره مهم‌ترین غم مذموم در شعر سنایی است. این بررسی‌ها غم و شادی را از منظر اندیشه‌های دین اسلام و عقاید عرفانی مورد توجه قرار داده و به ریشه‌های آن در پیش از اسلام پرداخته است. موسوی و همکاران (۱۳۹۱) غم غربت را در اشعار منوچهر آتشی مدنظر قرار داده‌اند که این مقاله نیز تنها به یکی از وجوه غم و آن نیز در شعر معاصر پرداخته است. برخی نیز در تحقیقات خود از نظر زمانی، به صورت گسترده‌تری به موضوع پرداخته‌اند؛ از جمله باقری خلیلی در مقاله «شادی در فرهنگ و ادب ایرانی» که شادی را از قدیم‌الایام تا زمان حافظ مورد توجه قرار داده، در بخش مختصری از مقاله به جشن‌ها و گاهنبارها و برخی آداب و رسوم ایرانیان که نشانه شادزیستی آن‌هاست، توجه کرده و به وجوه دیگر غم و شادی پرداخته است. هاشم رضی نیز کتابی مفصل در مورد گاه‌شماری جشن‌های ایران باستان نگاشته و در مورد خصوصیت ایرانیان و توجه آن‌ها به برگزاری جشن‌های مختلف به تفصیل سخن گفته که آن نیز بر جشن‌ها تأکید داشته است. این دسته از آثار بر شادی تأکید داشته و کمتر به وجوه غم‌گرایی از منظرهای مختلف پرداخته است. نمی‌توان جامعه ایرانی پیش از اسلام را سراسر مملو از شادمانی و به دور از غم دانست. مقاله پیش‌رو، بر غم و شادی در جامعه ایرانی پیش از اسلام از منظرهای مختلف دینی، تاریخی و ادبی تأکید دارد.

۲- غم و شادی در متون مذهبی

۲-۱- شادی و غم در آیین زرتشتی

از اهداف و وظایف ادیان، رساندن پیروان خود به شادمانی است؛ چه این شادی متعلق به امور دنیوی باشد، چه اخروی و چه هر دو با هم. در افسانه‌ها یا معجزاتی که در مورد زرتشت آورده‌اند، یکی آن است که وی هنگام تولد می‌خندد، برخلاف کودکان دیگر که با گریه به دنیا می‌آیند (ر.ک: کیکاووس رازی، ۱۳۳۸: ۱۲-۱۳). اگر این افسانه را بعد ساخته باشند، مغایر اندیشه‌های زرتشتی نیست؛ چراکه در آموزه‌های این دین، خوشحالی و سرخوشی بر غم و اندوه و عزاداری غالب است. کسانی که این معجزه را ذکر کرده‌اند، شاید خواسته‌اند که ساحت زرتشت را حتی در کودکی از هر عمل اهریمنی مبرا دارند؛ زیرا شیون و مویه آفریده اهریمن است. در *وندیداد* در وصف هرات آمده است: «ششمین کشور بانزهدت که من اهورامزدا آفریدم، هرات می‌باشد و خانه‌های نامسکون دارد. اهریمن پرمرگ بر ضد آن اشک چشم و سوگواری پدید آورد» (دارمستتر، ۱۳۸۴: ۶۳). مویه عمل ناپسندی است که در خدمت نیروی شر قرار دارد و پرهیز از آن به کرات در متون زرتشتی ذکر شده است. در یسنا، هات ۷۱ منش خوب ستایش شده است و از مویه و زاری پرهیز دارد: «کار و منش خوب را می‌ستایم از برای پایداری کردن در برابر تاریکی، از برای پایداری کردن در شیون و مویه» (یسنا، ۲۵۳۶: ۱۱۴). این فرامین مذهبی به معنای نکوهش اصل نوحه و اندوه و اشک نیست، بلکه افراط در سوگواری را نهی می‌کند. برخی حرمت شیون و مویه در آیین زرتشتی را از این نظر دانسته‌اند که نوعی کفران نعمت است. «روان جاودانی است و پس از مرگ و تباهی تن به سوی مینو و عرش برین رهسپار شده و در بارگاه ایزدی همواره خوش و خرم خواهد بود؛ بنابراین اعتقاد به شیون و سوک و مویه، در پس مردگان اصولاً کفر و ناسپاسی خواهد بود» (رضی، ۱۳۸۰: ۹۱-۹۲). در *ارداویراف‌نامه* عذاب آخروی مویه‌کنندگان نیز آمده

است، ارداویراف در معراج خود رودی خروشان می‌بیند که برخی به سهولت از آن عبور می‌کنند و برخی دیگر به دشواری و برخی نیز نمی‌توانستند. سروش بدو می‌گوید: این رود آن اشک بسیاری است که مردمان از پس گذشتگان از چشم بریزند و شیون و مویه و گریستن کنند. اشکی برخلاف حکم دین می‌ریزند به این رود آب زاید و آنان که به گذشتن نتوانند آنان‌اند که از پس مرده شیون و مویه و گریستن بسیار کردند و آنان که آسان‌تر می‌گذرند، کمتر گریسته‌اند» (ارداویراف‌نامه، ۱۳۱۴: ۱۵۴).

در دین زرتشتی دنیا و مظاهر مادی آن، امور ناپسند در نظر گرفته نشده و چنین نیست که لذت‌ها و خوشی‌های دنیا فدای عقبا شود؛ بلکه زرتشت مبلغ شادی دنیا و آخرت است: «ای مزدا، تمام خوشی حیات را که در دست توست از آنچه بوده و هست و خواهد بود به اراده خویشت به ما ارزانی دار. به دستیاری و هومن و خشترا و اشا زندگانی جسمانی را خوش و خرم ساز» (یسنا، ۲۵۳۶: بند ۱۰) این راه همان راه راستی است که گرونده به آن، در آینده از ذلت طولانی و ناله و فغان دور ماند: «کسی که به دوستار راستی بگردد، از او در آینده ذلت طولانی و تیرگی و خورش زشت و ناله و فغان دور ماند (همان: بند ۲۰).

در بندهشن آمده که هر مزد بعد از آفرینش آسمان، شادی را با یاری آسمان آفریده تا در دوره آمیختگی و تضاد (گومیزشن)، آفریده‌ها به شادمانی درایستند: «او به یاری آسمان شادی را آفرید. بدان روی برای او شادی را فراز آفرید که اکنون که آمیختگی است، آفریدگان به شادی درایستند» (فرنبرغ، ۱۴۰۰: ۴۰) شادی موهبتی است همچون آب، خاک، باران، حیوانات مفید و... برای آفریدگان تا بتوان همچون ابزاری از آن‌ها برای غلبه بر نیروی اهریمنی استفاده کنند.

اندیشه‌ها و باورهای بنیادین و فراگیر موجب ساخت مراسم و آداب و رسوم مختلفی می‌شود که آن شعائر و باورها را به صورت عینی و ملموس نمود دهد و بزرگ بدارد. شاید بتوان گفت در کنار آموزه‌های انتزاعی، راه‌کار عملی دین زرتشتی در غم‌ستیزی و گسترش شادی، رواج جشن‌های مختلف بوده است. از همین نظر است که جشن‌های شادمانی به وفور در فرهنگ ایرانی دیده می‌شود و اگرچه به جامعه‌ای بدون غم و اندوه نمی‌توان باور داشت، غم آن‌چنان از حیث فرهنگی و مذهبی و تجربیات جمعی گسترده و مهم نبوده که تبدیل به رسم شود و به‌ندرت آیین‌هایی همچون سوگ سیاوش رواج داشته است. در مورد جشن‌های ایرانیان تحقیقات گسترده‌ای انجام گرفته است و بحث در اینجا معرفی و تکرار آن‌ها نیست (ر.ک: رضی، ۱۳۸۰). باین حال علی‌رغم تأکید بر شادی و وفور جشن‌ها، نمی‌توان متصور شد در جامعه‌ای که سراسر شادی و باده‌نوشی رایج باشد و غم و اندوه به‌عنوان یکی از عواطف پاک و طبیعی انسانی در آن راه نداشته باشد و حتی مراسمی براساس این احساس وجود نداشته باشد. غم نیز تسکین‌دهنده است و وجود آن شادی را برجسته می‌کند و گاه مقدمه شادی قرار می‌گیرد. آداب و رسوم دین زرتشتی نیز خالی از غم و رسم‌گریه و زاری در مرگ عزیزان نیست که نمونه آشکار آن سوگ سیاوش و عزاداری‌هایی است که در برخی متون همچون شاهنامه آمده است. از میان بخش‌های اوستا، وندیداد تفاوت‌هایی از نظر اندیشه شادی و برخی اندیشه‌های دیگر با دیگر بخش‌ها دارد. در فصل دوازدهم این بخش یعنی قوانین اپمان، مدت زمان عزاداری تعیین شده است که از جمله «در مرگ پدر، دختر، مادر پارسا سی روز و برای گناهکار شصت روز، شش ماه برای صاحب‌خانه پارسا و یک سال برای صاحب‌خانه گناهکار، برای مادر بزرگ و پدر بزرگ پارسا بیست روز و گناهکار پنجاه روز» (ر.ک: دارمستتر، ۱۳۸۴: ۲۰۶) و همین‌گونه برای اعضای مختلف فامیل شمار روزهای مختلف در نظر گرفته شده و بر عزاداری تأکید شده که مغایر اندیشه‌های بخش‌های دیگر اوستاست. شاید مغان به‌مرور درک کرده‌اند، غم و اندوه مرگ عزیزان چنان بر انسان غلبه می‌کند که نمی‌تواند آیین‌ها و فرامین دینی را رعایت کند و ضروری دانسته‌اند که حد و مرزی برای آن در نظر بگیرند؛ اما عزاداری برای گناهکاران بیشتر است شاید از این نظر که عذاب اخروی آن‌ها را افزایش دهند. آثار غیرمذهبی نیز گواه آن است که از گریه و زاری در مرگ عزیزان پرهیز نمی‌شده است.

در اینکه آیا همه جشن‌ها به شادمانی اختصاص داشته، تردید وجود دارد. از آن جمله است جشن فرودگان که در پنج یا ده روز آخر سال برگزار می‌شد و اختصاص به مردگان داشت و آن‌چنان‌که تقی‌زاده آورده است: «در واقع روزهای عزا و ماتم بوده نه جشن، چنان‌که بیرونی راجع به همین روزهای آخر سال در نزد سغدی‌ها گوید که در آخر ماه دوازدهم اهل سغد با موات قدیم خود گریه و نوحه‌سرایی نموده و چهره‌های خود را می‌برند و ظاهراً به همین جهت عید نوروز که بعد از آن می‌آید روز شادی بزرگ بوده» (تقی‌زاده، ۱۳۱۶: ۷۶-۷۷).

نمی‌توان از اثرگذاری غم و اندوه در انگیزش برخی اعمال و اقدامات چشم‌پوشی کرد؛ چراکه غم در مقام عاطفه و احساس منفی و آزاردهنده، فرد را به رهایی از آن یا تحریک احساسی دیگر ترغیب می‌کند. از نزدیک‌ترین عواطف به غم، حس انتقام است که تشفی‌بخش غم و اندوه به‌شمار می‌رود. سوگ سیاوش را شاید بتوان از یک نظر، به‌منظور ترغیب جامعه به انتقام‌گیری از دشمنان دانست؛ آن‌گونه که در تاریخ بخارا آمده است: «اهل بخارا را بر کشتن سیاوش سرودهای عجب است و مطربان آن سرودها را کین سیاوش گویند» (نرشخی، بی‌تا: ۲۰) و در جایی دیگر آورده: «مردم بخارا را در کشتن سیاوش نوحه‌هاست و در همه ولایت‌ها معروف است و مطربان آن را سرود ساخته‌اند و می‌گویند و قوالان آن را گریستن مغان خوانند» (همان: ۲۸).

علی‌رغم توجه به شادی و دوری از اندوه و سوگ و اهریمنی‌بودن غم، براساس این عقیده زرتشتیان که این دنیا در دوره آمیزش مظاهر اهریمنی و اهورایی است، بدیهی است تا پیروزی مطلق نور بر تاریکی همچنان غم باقی خواهد ماند و بخشی از انسان‌ها را دچار خواهد کرد.

۲-۲- شادی و غم در آیین مانوی

برحسب دین مانی، در این جهان، تاریکی و روشنایی به هم آمیخته، زیرا منشأ وجود، دو خدای نور و ظلمت است که در ابتدا جدا بوده، سپس طی مراحل پیچیده و افسانه‌واری که ذکر کرده‌اند، نور و ظلمت در جهان آمیخته شده است. انسان نیز متشکل از روح نورانی و جسم ظلمانی است و نبرد اصلی میان روح و جسم است. مانوی دینی است که رنگ و بوی عرفانی دارد. ریاضت‌کشیدن و تحمل سختی‌ها و رنج نزد مانی پسندیده است؛ زیرا در این نبرد باید رنج و سختی را متقبل شد: «توان خود را بیفزای، ذهنت را پابرجاکن و رنج همه آن چیزی را که به سوی تو می‌آید پذیرا شو» (رومر و گنینون، ۱۳۷۸: ۲۲). نظر به تأکید بر روح، درون‌گرایی ترویج می‌شود و با ریاضت، خواسته‌های جسمانی گاهی به‌صورت افراط‌گونه سرکوب می‌شود. «مانویان وقتی نفس آن‌ها با آن‌ها برای شهوت جنسی نزاع می‌کرد، خود را اخته می‌کردند و نفس را به‌وسیله گرسنگی و تشنگی آزار داده و خود را چرک و کثیف کرده، از آب اجتناب نموده، به‌جای آن بول استعمال می‌کردند» (تقی‌زاده، ۱۳۳۵: ۴۸). وظیفه مانویان نگهداری نور و جرقه‌های روشنایی درون است. «خوردن گوشت و نوشیدن الکل و فعالیت‌های جنسی گناه است؛ چون با آن‌ها جرقه روشنایی بیشتر از درون ماده رانده می‌شود» (رومر و گنینون، ۱۳۷۸: ۵۶). اندیشه خردورزانه که مانی بر آن تأکید دارد، انسان را از شادی و خندیدن به سمت اندیشیدن می‌کشاند. بااین‌حال شادی در این دین امری ستودنی و مذهبی است و نسبت به شادی و غم همان عقیده‌ای وجود دارد که زرتشتیان دارند؛ یعنی شادی آفریده نور و غم نشانه تاریکی است: «بگذار شادمانی فرا روی مان بود که نشانه خداوند است. بگذار اندوه را بکشیم که نشانه تاریکی است» (زبور مانوی، ۱۳۷۴: ۱۰۸).

مرگ موهبتی است که روح را از کالبد ظلمانی جسم رهایی می‌بخشد و روز مرگ، روز شادمانی است. در «عید بما» یا «عید تخت و اورنگ» که به مناسبت عروج روحانی مانی، در دوازدهمین ماه سال، بعد از ماه صیام مانوی برگزار می‌شد، آن‌گونه که از مزمور بما برمی‌آید، تردیدی نمی‌ماند که به شادمانی می‌پرداختند؛ زیرا روح مانی از ظلمت جسم رها یافته است

(ر.ک همان: ۵۴) و در جایی دیگر در وصف آن آمده است: «امروز ما را از اندوه تهی کردی و جامه شادی بر ما پوشاندی» (همان: ۷۸). مانی لحظه‌ای پیش از مرگ، هنگامی که در زندان است، خرسند است از اینکه قالب مادی را می‌خواهد رها کند (همان: ۹۵).

ابزارهای شادمانی نیز در نیایش‌های آن‌ها جایگاهی داشته از جمله غنا و موسیقی که آن را هدیه و موهبتی از آسمان می‌دانسته و نیایش‌های خود را همراه با شادی انجام می‌داده‌اند: «آسمان و ستارگان گرد هم آمده با چنگ و عود آواز سر دهند. همه او را به شادی ستایند... در روز کامل مقدس، بگذار شادی کنیم» (همان: ۱۰۴-۱۰۵).

وقتی ریاضت‌های سخت در کنار تأکید بر شادمانی در جشن بما و این اندیشه که شادی نشانه نور و غم نشانه تاریکی است، قرار گیرد، این نتیجه دور از ذهن نیست که شادمانی‌ای که تمتع لذات جسمانی حاصل می‌شود، مطلوب مانویان نیست؛ بلکه غم و رنج متعلق به جسم مادی است و شادی متعلق به روح است و نباید در اختیار لذایذ جسمانی قرار گیرد و غنا ترنمی است برای روح نه جسم؛ «چه همگان سرگردان‌اند تا مگر به روح خود سودی رسانند» (زبور مانوی، ۱۳۷۴: ۱۱۲). با این حال، در آثار مانویان عاطفه‌ای که بر بیشتر متن غالب است، غم و اندوه است که به‌گونه‌ای ادبی و هنرمندانه و لطیف در پس واژگان و جملات قرار گرفته و فضایی اندوهبار که ناشی از جدایی از پدر نورانی و سرگشتگی و آوارگی روح در میان جهان ظلمانی مادی است، در کلام محسوس است؛ هرچند در ظاهر سخن از شادمانی باشد: «در تمام جهان سرگردان بودم، بر هر چیزی که تو در آنی، گواه بودم و دیدم که همه مردمان بیهوده بدین سو و آن سو رهسپارند، ای عیسی! آه، از چه هنگام روح شر و دیوانگی ظلمت اسیر گشته‌اند؟» (همان: ۱۴۲). «اکنون که تو را فراخوانم، روحم غرقه در اندوه است، بود که بر من ترحم کنی، چه نیروهای آسمان و زمین، خواهند که مرا غرقه کنند، ای عیسی!» (همان: ۱۴۳). مانویان از قدرت عاطفه غم هجران آگاه بوده‌اند که انسان را به کوشش وامی دارد و تحمل و صبر در برابر ناملایمات جهان مادی بدو می‌بخشد و نهایت خواسته و مطلوب او را رسیدن به سرزمین نورانی اولیه قرار می‌دهد. روحی اسیر غل و زنجیر ظلمت است و تعالیم مانی به روح مهجور انسان، بازگشت به ائون‌ها و اقلیم روشنی امید می‌دهد: «آه ای روح، چشمانت فراز گیر و از غل و زنجیرت گلیه کن... خوشا، پدران تو را فراهمی خوانند. گلنجا شکوهت را پذیرا شو، به شهریاری بازگرد و با همه ائون‌ها شادخواری کن» (همان: ۱۵۱).

۲-۳- آیین مزدک و غم

هرچند اطلاعاتی که از مذهب مزدک باقی مانده نسبت به مانوی بسیار اندک است، باز می‌توان گفت در این آیین لاقبل به دو نوع ترویج شادی و دوری از غم معتقد بوده‌اند که یکی بُعدی اجتماعی داشته و دیگری همانند مانوی و زرتشتی جنبه‌ای معنوی و آسمانی. سعی مزدک در این بوده که هر دو را صبغه‌ای دینی دهد و به یکدیگر نزدیک کند. آنچه تاریخ‌نویسان از اندیشه مزدک مورد تأکید قرار داده‌اند، اندیشه اباحه‌گری او و ترویج اشتراک و تساوی انسان‌ها در مال و زن بوده است. مردم عادی و طبقات فرودست جامعه که از نعمت‌های دنیوی محروم مانده بودند، به زودی آمال خود را در این دین یافتند. مزدکیان گویا می‌خواستند که آرامش و شادی درونی را از طریق تمتعات جسمانی و مادی به دست آورند؛ ولی با صبغه و توجیهی دینی و اخلاقی. آن‌چنان که فردوسی آورده، عقیده مزدک در این تساوی و اشتراک بر این اندیشه بود که اختصاص زن و مال، موجب غلبه و چیرگی دیو رشک، کینه، خشم، نیاز و آز یعنی موجودات اهریمنی می‌شود و راه نابودی آن‌ها اشتراک در این دو دارایی است:

کجا رشک و کین است و خشم و نیاز
تو چون چیره باشی بر این پنج دیو
به پنجم که گردد برو چیره از
پدید آیدت راه کیهان خدیو

از این پنج ما را زن و خواسته‌ست
 که دین بهی در جهان کاسته‌ست
 زن و خواسته باشد اندر میان
 چو دین بهی را نخواهی زیان
 (فردوسی، ۱۹۷۰، ج ۸: ۴۶)

اختصاص ناعادلانهٔ اموال چه بی‌جان، چه کنیزان و زنان، در وهلهٔ نخست ناراحتی، اندوه، تشویش، اضطراب و خشم درونی می‌زاید و در گام دوم خون‌ریزی و قتل. از پیامدهای رفتاری این پندارهای اهریمنی، جنگ و خون‌ریزی است و شهرستانی اشاره می‌کند: «مزدک مردم را از مباحضه و قتال و منازعه منع می‌کرد و چون بیشتر منازعت مردم را سبب مال و نسوان بود، زنان را حلال گردانید و اموال را مباح داشت» (شهرستانی، ۱۳۵۰: ۱۹۷). صرف‌نظر از صحیح‌بودن یا نبودن این اندیشهٔ اشتراکی، فردی به جسوری و عمل‌گرایی مزدک کمتر دیده می‌شود که راه‌کار عملی و عینی شادی‌گرایی را این‌گونه به صراحت عرضه کرده باشد و به بی‌عدالتی تاخته باشد. در تاریخ طبری آمده، خداوند روزی را میان بندگان نهاد تا بندگان به مساوات تقسیم کنند؛ ولی مردم ستم کردند و هر که مال و زن و خواسته بیش از آن دارد که باید، بیش از دیگران نسبت به آن حق ندارد (ر.ک: طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۶۴۰). این عقاید نزد افرادی رنج‌برده و فرودست و فرومایه که قدرت زهد و روی‌گردانی از لذایذ دنیوی نداشتند، بسیار دلپسند بوده است؛ مردمانی با اندوهی فروخورده که هنجارها و بی‌عدالتی‌های جامعه و قوانین مذهبی و ناتوانی آن‌ها در اکتساب خواسته‌های درونی خود، مانع دست‌یابی به آن‌ها شده بود؛ اما این شیوه، رسیدن به شادمانی‌ای بوده که دیری نمی‌پاییده و پیامدها و معضلات آن اندوهی عمیق‌تر ایجاد می‌کرده است، به تعبیر طبری: «چیزی نگذشت که پدر فرزند خویش را نشناخت و فرزند پدر خویش ندانست و هیچ‌کس مالک چیزی نبود» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۶۴۰).

شهرستانی در *ملل و نحل* برخی از عقاید کلامی مزدکیان را آورده که بخشی از آن نشانگر اهمیت شادی و دوری از غم میان آن‌هاست. مزدکی شباهت‌هایی با آیین مانی دارد و اندیشهٔ اختلاط نور و تاریکی زیربنای آن را تشکیل می‌دهد. شادی قوه‌ای است در محضر معبود و خداوند. معبود در این آیین بر کرسی نشسته در عالم اعلی و در محضر او چهار قوه ایستاده است: قوه تمییز، حفظ، فهم و سرور. سرور و شادمانی در عالم اعلی همانند مقام رامشگر در محضر خسرو سفلی (پادشاه زمینی) است که همراه با موبد موبدان، هر بد اکبر و اسپهبد در کنار تخت پادشاه است (ر.ک: شهرستانی، ۱۳۵۰: ۱۹۷). به سخن دیگر، میان شادی آسمانی و شادی دنیوی ارتباط وجود دارد و همانند عقیدهٔ افلاطون، جهان سفلی سایه‌ای از عالم علیاست. رامشگری که نمادی از احساس و سرور و شادمانی است، در این آیین لازمهٔ سلطنت دنیوی است؛ زیرا شادی و سرور قوه‌ای است در اختیار معبود آسمانی. از این طریق مزدک جنبه‌ای قدسی و آسمانی به موسیقی و رامشگری بخشیده است. به قیاس شادی و نیز دین مانوی می‌توان گفت غم نیز در اختیار مدبر شر و تاریکی است و کسی از این اندوه‌رهایی می‌یابد که چیزی از راز اسم اعظم که در واقع خسرو عالم اعلی تدبیر امور را به حروف آن انجام می‌دهد، بر او منکشف شود و به بخشی از اسرار ذات خلقت و آمیختگی نور و تاریکی و تدبیر امور از سوی خسرو عالم اعلی و به سخن دیگر اساس دین مزدک پی ببرد و هر که از آن محروم بماند، در جهل و نسیان و غم یعنی مظاهر نیروی شر و تاریکی باقی می‌ماند. جهل و نسیان از ویژگی‌های تاریکی است که از منظر مزدکیان جاهل است و اعمال او بر پایهٔ خبط و تصادف و اتفاق روی می‌دهد. غم نیز در کنار این خصوصیات قرار دارد.

برحسب آنچه از دین مزدکی آورده‌اند، ریاضت و زهد در این دین نیز وجود داشته است و این عقیده در ظاهر، متضاد با آن چیزی است که در تساوی و اشتراک مال دیده می‌شود، درحالی‌که در تکمیل آن است. ابن اثیر اشاره می‌کند: «او سربریدن جانداران را ناروا شمرد و گفت آنچه زمین می‌رویانند یا آنچه جانداران پدید می‌آورند مانند تخم مرغ و شیر و پنیر و روغن و

جز آن برای مردم بس است» (ابن اثیر، ۱۳۷۰، ج ۲: ۴۸۱). وقتی این نوع ریاضت و نمونه‌های دیگری که ذکر کرده‌اند، در کنار نظام تساوی و اشتراک مال قرار گیرد، به‌خوبی نشان می‌دهد هدف مزدک از اشتراک، شهوت‌رانی، تن‌پروری، تمتع و رواج فحشا نبوده، بلکه می‌خواسته با آزادی در این تمایلات، میل انسان را بدان بکاهد. درمورد علت این نوع ریاضت‌ها برخی معتقدند: «پیشوایان مزدکیه دریافته‌اند که مردمان عادی نمی‌توانند از میل و رغبت به لذات و تمتعات مادی از قبیل داشتن ثروت و تملک زنان رهایی یابند، مگر اینکه بتوانند این امیال خود را به آزادی و بلامانع اقناع کنند» (کریستن سن، ۱۳۷۸: ۲۴۷).

۳- غم و شادی برحسب متون و مستندات تاریخی

بی‌شک از قوی‌ترین، مؤثرترین و سریع‌الاثربترین عوامل تغییر در حوزه‌های فرهنگی، تغییر حکومت‌هاست. در نظام‌های استبدادی که جامعه حول محور یک شخص در گردش است، هر نوع تغییر مرکز حکومت، اجزای دیگر را نیز تغییر می‌دهد. پیش از بررسی شادی و غم از منظر مستندات تاریخی باید اشاره کرد نمی‌توان میان سخنان و توصیه‌هایی که بزرگان حکومتی داشته‌اند و در آن به شیوه‌ای آرمان‌گرایانه، سخنانی در دفاع از منفعت رعیت و مردم عادی و شادمانی و رفاه آنان بر زبان آورده‌اند، با آنچه واقعاً حکومت با زندگی روزمره مردم ستمدیده می‌کرده است، ارتباط و پیوندی محکم در نظر گرفت؛ چرا که تاریخ مملو از این سخنان از زبان بزرگان حکومتی است، حال آنکه هم‌زمان اشک و خون از دیدگان مردم سرازیر بوده است. نه آنکه تنها به قصد فریب مردم سخنانی انتزاعی در ترویج آسایش و عدالت گفته باشند بلکه بیش از آن، تصورات اشتباه حاکمان است که می‌پندارند رفتار آن‌ها، عین عدالت است و مردم با اقدامات آنان در نهایت رفاه و شادمانی قرار گرفته یا خواهند گرفت و اگر اندوه و ناملایمتی وجود دارد، به‌زودی رفع خواهد شد که اگر چنین بود، هیچ حکومتی لاقلاً از درون سقوط نمی‌کرد. با این حال، نمی‌توان هر سخنی که نتیجه عملی آن زدودن غم و تزریق شادمانی در زندگی مردم است، به کلی نادیده انگاشت.

غم و شادی مندرج در آثار و اسناد تاریخی را می‌توان به دو دسته فردی و جمعی تقسیم کرد. برحسب غم و شادی فردی هر شخصی برحسب تجربیات و حوادث و موقعیت‌های مختلف در حالت حزن و اندوه یا شادمانی قرار می‌گیرد و نتایج و پیامدهای آن فراگیر و زیاد نیست. در کتب تاریخی بیشتر شادی و اندوه شخصی و آن نیز از طبقه دربار منعکس شده است و برحسب آن نمی‌توان حکم بر نشاط و اندوه یک جامعه داد. در غم جمعی که براساس حوادث و اقدامات بزرگ اجتماعی یا سلطه عقاید بنیادین و مرکزی بر باورهای فردی حادث می‌شود، گروه زیادی از افراد را دچار حزن یا شادی می‌کند.

از کهن‌ترین اسنادی که باقی مانده و به‌گونه‌ای نشانگر گوشه‌ای از شادمانی مردم در سرزمین ایران است، تصاویری است که رقص را نشان می‌دهد. علل و انگیزه‌های مختلفی اعم از به‌دست آوردن محصول فراوان، مراسم‌های مذهبی و موفقیت‌های قومی و کسب لذت و خوشگذرانی وجود داشته که گروهی را به سمت رقص و پایکوبی گرایش داده است. باستان‌شناسان نگاره‌هایی متعلق به هزاره پنجم و چهارم پیش از میلاد در شوش، سیلک و قزوین یافته‌اند که رقص‌های دسته‌جمعی را نشان می‌دهد که برخی از آن‌ها را متعلق به رقص‌های مذهبی، برداشت محصول و جنگی می‌دانند (ر.ک: ذکاء، ۱۳۵۷: ۴). در یکی از آن‌ها که نگاره‌ای مفهومی محسوب می‌شود (ر.ک: همان: ۱۸۸)، پایین‌تنه رقصندگان به شکل نردبان و دست‌های آن‌ها به سوی آسمان است و گویا رقص را راهی برای عروج روحانی به سوی آسمان‌ها و خدایان می‌دانسته‌اند. علاوه بر اینکه رقص‌ها جنبه مذهبی و معنوی داشته، به نظر می‌رسد برخی از آن‌ها به قصد تفریح بوده است، به‌خصوص تکه مفرغی که از نیمه هزاره سوم پیش از میلاد در نهاوند یافت شده که حالت و طرز قرارگرفتن بازوان، رقص تکی و فردی را نشان می‌دهد (ر.ک: همان: ۱۲). در نگاره‌های برجسته و تصاویر دیگری که از عهد باستان به‌دست آمده است، به‌وضوح نشان از رایج‌بودن رقص‌های تفریحی

و به قصد لذت و سرگرمی دارد که رقاصان زن روبه‌روی فرمانروایانی مشغول رقصیدن هستند که درحال می‌نوشی‌اند (برای دیدن این نگاره ر.ک: همان: ۲). رواج رقص به‌گونه‌ای نشانگر رایج‌بودن موسیقی نیز بوده است.

مهم‌ترین متون باقی‌مانده از دوره هخامنشیان، سنگ‌نوشته‌هاست که در آن‌ها تأکید زیادی بر شادی شده است. داریوش شادی را نعمتی دانسته که اهورامزدا آفریده و در نوشته خود شادی را چنان عظیم دیده که آن را در کنار زمین و آسمان و مردم قرار داده و اهورامزدا را برای این موهبت‌ها ستوده است: «خدای بزرگ اهورامزدا که این زمین را آفرید، که مردم را آفرید که شادی مردم را آفرید که داریوش را شاه کرد» (نارمن شارپ، ۱۳۸۸: ۸۵). همین بند که در کتیبه‌های دیگری از جمله سه کتیبه دیگر وی در شوش، مصر و کوه الوند یافته شده، همچنین در کتیبه‌های خشایارشا (همان: ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۹)، اردشیر (همان: ۱۳۰)، داریوش دوم (همان: ۱۳۳)، اردشیر دوم (همان: ۱۳۷)، اردشیر سوم (همان: ۱۴۱) نیز دیده می‌شود (ر.ک: همان: ۹۳ و ۹۷ و ۱۰۱). به‌عنوان نوعی مقدمه سخن در آن عهد، به شادی مردم نیز اشاره می‌شده و از میان نعمت‌های اهورامزدا قابل یادکرد محسوب می‌شده است و این بیانگر اهمیت شادمانی است. به‌نظر می‌رسد داریوش شادمان‌ساختن مردم را یکی از اهداف سلطنت خود می‌دیده است: «خدای بزرگ است اهورامزدا، که این شکوهی را که دیده می‌شود آفریده، که شادی مردم را آفریده، که خرد و فعالیت را بر داریوش شاه فرورستاد» (نارمن شارپ، ۱۳۸۸: ۸۹). در سنگ‌نوشته‌ای دیگر از او در تخت‌جمشید، رسیدن شادی به خاندان خود را در گرو محفوظ‌ماندن مردم پارس از دشمنان دانسته است: «اگر مردم پارس محفوظ باشند، از این پس تا دیرترین زمان، شادی ناگسستی، این از اهورامزدا بر این خاندان سلطنتی فروخواهد رسید» (همان: ۸۳). شاهان هخامنشی عامل شادی را با امور معنوی و دینی در ارتباط می‌دیده‌اند، از این نظر که شادی آفریده اهورامزداست؛ بنابراین اطاعت و فرمانبرداری از او و رعایت دستورهای دینی موجب نزول شادی بر انسان می‌شود. در کتیبه خشایارشا آمده: «تو که در آینده خواهی بود، اگر فکر خواهی کرد که در زندگی شاد بشوم و در هنگام مرگ خجسته بشوم، آن دستوری را که اهورامزدا فرموده است، احترام بگذار. اهورامزدا و ارت را با فروتنی پرستش کن. مردی که آن دستوری را که اهورامزدا فرموده، احترام گذارد و اهورامزدا و ارت را با فروتنی پرستد، هم در زندگی شاد می‌شود هم در هنگام مرگ خجسته می‌شود» (همان: ۱۲۱).

ایرانیان برحسب آنچه گزنفون آورده از تن‌پروری پرهیز می‌کرده‌اند و غذاها و لباس‌های رنگارنگ نمی‌پوشیده و بر خود سخت می‌گرفته‌اند (ر.ک: گزنفون، ۱۳۸۳: ۱۳). برحسب آنچه گزنفون داستان‌گونه از دیدار کوروش و پدربزرگش آورده، مادها روز تولد را جشن می‌گرفتند و به طرب، غنا، شراب‌نوشی، آوازخوانی و رقص می‌پرداختند (همان: ۱۳) و گاه در شراب‌نوشی افراط می‌کردند و کوروش حتی در کودکی مخالف این افراط بود. به قیاس وجود این مراسم‌ها در دربار می‌توان احتمال داد، بیرون از آن و میان مردم نیز چنین مجالسی بوده است. جشن تولد میان ایرانیان که در عهد باستان برگزار می‌شده، تنها متعلق به گروه ثروتمند و اهل دربار نبوده، بلکه تهی‌دستان نیز برگزار می‌کرده‌اند. هرودوت آورده: «پارس‌ها عادت دارند که روز تولد خود را جشن بگیرند... اعیان و اغنیا گاه یا اسب یا شتر یا خری می‌کشند و آن را یک پارچه در اجاق‌هایی بزرگ کباب می‌کنند. اشخاص بی‌چیز فقیر به حیوانات کوچک‌تر قناعت می‌کنند» (هرودوت، ۱۳۸۳، ج ۱: ۲۱۷). لحن کلام هرودوت به‌گونه‌ای است که گویی با رسمی تازه مواجه شده است. وجود چنین جشن‌هایی از این نظر که جشنی مذهبی نبوده است، بسیار اهمیت دارد.

گزنفون از سرودها و تصنیف‌هایی می‌گوید که از رشادت‌ها و ویژگی‌های کوروش میان قوم ماد رایج بوده (ر.ک: گزنفون، ۱۳۸۳: ۴۰) و نیز سپاهیان کورش در جنگ می‌خوانده‌اند (همان: ۹۳). مادها به عیش و طرب بسیار متمایل بودند و گاه در وقفه میدان نبرد شب را تا سحر به نوشیدن و بدمستی و رقص و آواز و نواختن نی می‌گذراندند و کسی مزاحم آن‌ها نمی‌شد (همان: ۵۱۱). ایرانیان عهد هخامنشیان هنگام نیایش و قربانی کردن سرودهایی می‌خوانده‌اند (ر.ک: هرودت، ۱۳۸۳، ج ۱: ۲۱۷).

هرودت اشاره می‌کند، ایرانی‌ها به شراب - که اسباب طرب است - بسیار علاقه دارند (ر.ک: همان: ۲۱۷). درمورد اینکه آیا هخامنشیان به قصد لذت و تمتع به رقص و پایکوبی می‌پرداخته‌اند، سند دقیقی وجود ندارد.

داستان غنایی و غم‌انگیز پانته‌آ را که گزنفون این‌گونه روایت کرده که وی بر سر جنازه شوهرش، بعد از زاری فراوان خودکشی کرد و کورش در مرگ آن‌ها گریست و بنایی به فرمان او برای یادبود آن‌ها ساخته شد، نشانگر اهمیت غم عشق و وفاداری در نگاه هخامنشیان است. کوروش عادت داشت که در خیمه یا اردوگاهش مباحث مفیدی مطرح شود. یکی از این مباحث در مورد گفتن داستان‌ها و خاطرات شادی‌بخش یا غم‌انگیز بود. هنگامی که چند نفر داستانی طنزآلود نقل کردند، کوروش می‌گوید: «کسی که دوستانش را بخنداند و مایه شغف و مسرت دیگران باشد، او را باید مردی خوش‌قریحه و شوخ دانست نه خودپسند و گزافه‌گو» کورش اشخاصی را که مایه سرور و بهجت هم‌ردیفان خویش‌اند، بدین قرار توصیف می‌کرد و همو معتقد بود افراد جدی را نباید با توصیه به خندیدن از راه منحرف کرد (ر.ک: هرودت، ۱۳۸۳، ج ۱: ۵۳).

شیوه مداراگرانه پادشاهان هخامنشی که آزادی‌های مذهبی به ملل تحت نفوذ خود داده بودند (ر.ک: پانائینو، ۱۳۹۹: ۱۷۱) نیز به‌گونه‌ای مروج شادمانی جمعی محسوب می‌شود. البته در عهد خشایارشا این شیوه تغییر کرد و آن‌چنان‌که در کتیبه او آمده، به افتخار یاد می‌کند که «در میان این کشورها جایی بود که قبلاً دیوها پرستش کرده می‌شدند. پس به خواست اهورامزدا من آن معبد دیوها را خراب کردم و اعلام نمودم دیوها پرستش کرده نخواهند شد» (نارمن شارپ، ۱۳۸۸: ۱۲۱).

اطلاعات فرهنگی از عهد اشکانی زیاد نیست. نظر به روایتی که در دینکرت آمده و در زمان بلاش اشکانی اوستا تدوین شده است، فرهنگ زرتشتی گویا در این عهد رایج بوده است؛ هرچند ممکن است دین ملی و حکومتی نبوده باشد (ر.ک: دیاکونف، ۱۳۵۰: ۱۲۰). برحسب نقش‌هایی که از عهد اشکانی باقی مانده، مجالس بزم دیده می‌شود. گویا نوازندگان در دربار حضور داشته‌اند و اسباب طرب را ایجاد می‌کرده‌اند و این مجالس از سرگرمی‌های آن دوره بوده است. در کوه خواجه در جزیره‌ای که در مرکز دریاچه هامون سیستان قرار دارد، بقایای کاخی دیده می‌شود که خدایان، نوازندگان، شاه و ملکه را نشان می‌دهد (همان: ۱۲۵). صاحب *دررالتیجان* در مورد مجالس طرب و تمایل پادشاهان اشکانی آورده است: «سلاطین اشکانی و ارکان دولت و اعیان و بزرگان آن قوم، به ساز و آواز و رقص و طرب، کمال میل داشته‌اند. در مجلس و محضر بزرگان، رقص رقص می‌کرده و خیلی مطلوب و مطبوع آن‌ها بوده. رقص‌ها یا پسران خوب‌صورت خوش‌سیما بوده‌اند یا زن‌های باصباح و ملاحظت و غالباً رقص این طایفه، یونانی و از جنس اواسط‌الناس بلکه ادانی و رعیت بوده و مردمان ذی‌شان عالی مرتبت، تمکین این کار نمی‌نموده و آن را قبیح می‌شمرده‌اند. لکن این وضع عیش، یعنی مجلس ساز و آواز و رقص را اشکانیان خیلی دوست می‌داشته‌اند» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۱: ۲۵۷). برحسب همین مطلب، رقص از نگاه پارتیان امری پسندیده محسوب نمی‌شده و از زنان یونانی یا طبقات فرودست استفاده می‌شده است. برهمن اساس می‌توان احتمال داد بیرون از دربار نیز زنان و دختران نژاده، به این نوع رقص و خنیاگری گرایش نداشته‌اند و کیست که خود را نژاده ندانند. بااین‌حال، دختران و زنان مطرب در دربار جایگاه بلندی داشته‌اند و آن‌چنان‌که صاحب *دررالتیجان* آورده است، خانواده یونانیان یکی از راه‌های ورود دختران خود را به دربار، آموزش موسیقی به آن‌ها می‌دانسته‌اند (ر.ک: همان: ۲۱۹).

اصل و منشأ برخی آثار باقی‌مانده از پیش از اسلام را متعلق به این دوره می‌دانند؛ از جمله *یادگار زریران* و *درخت آسوریک* و داستان *ویس و رامین*. *یادگار زریران* کهن‌ترین مرثیه و تعزیه‌خوانی باقی‌مانده محسوب می‌شود. در نبرد میان ارجاسب و گشتاسب، بعد از کشته‌شدن بیست و سه تن از برادران و پسران گشتاسب، بستور بر سر جسد پدر خود زیر می‌رود و نوحه‌سرایی می‌کند: «اکنون کشته و افکنده هستی، اندرین رزم چون مردم بی‌گاه و بی‌گنج. این گیسو و ریش بهنجارت را باها آشفته کرده‌اند و تن پاکیزه‌ات را اسبان پایمال کرده‌اند و خاک به گریبانت نشسته است» (یادگار زریران، ۱۳۹۲: ۳۴-۳۵). این نوحه و غم نهفته در این جملات که با تصاویر تقویت شده است، مقدمه‌ای است برای انتقام و

کین خواهی، به سخن دیگر غم و اندوه بستری است برای کین خواهی که امری است ستودنی. در بازگشت به نزد گشتاسب گوید: «من مرده دیدم آن تهم سپاهبد نیو، زریر پدرم را. اما اگر شما خدایگان را پسند افتد، مرا هلید تا شوم و کین پدری خواهم» (همان). در ویس و رامین ابیاتی است که نشان می‌دهد در دربار موسیقی رایج بوده و بزرگان دربار نیز نواختن آن را بلد بوده‌اند. در اینکه پارتیان در رفع نیازهای جسمانی خود افراط داشته یا سخت‌گیر بوده‌اند، روایات گوناگون است اما برخی معتقدند: «در غذا اصراری نداشته لکن در شرب افراط می‌نموده‌اند» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۱: ۲۵۵).

برحسب متون باقی‌مانده، اوج توجه به شادمانی و دوری از غم و رونق این اندیشه‌ها در عهد ساسانیان است که هم شاهان خود بدان می‌پرداختند، هم بستریایی فراهم می‌کردند که مردم بدان بپردازند، هم دین و مذهب‌های رایج، مردم را بدان دعوت می‌کرد. در کنار خوشباشی‌هایی که بیشتر پادشاهان بدان مشغول بوده‌اند، برخی نیز با اقداماتی چون بخشودگی خراج و رعایت عدالت تلاش کرده‌اند شادی را برای مردم نیز به ارمغان آورند و از رنج و اندوه آن‌ها بکاهند. در مورد فیروز بن یزدگرد آورده‌اند که هفت سال قحطی شد و او باج و خراج را بر مردم بخشید و دستور داد هر کس خوراکی دارد، آن را با دیگران پخش کند و روزگار توانگر و بینوا یکسان باشد (ر.ک: ابن‌اثیر، ۱۳۷۰: ۴۷۴). برخی شاهان نیز در سال نخست سلطنت خود، خراج را بر مردم می‌بخشیده‌اند که گویا در ظاهر هدف شادکردن مردم داشته و در نهان قصد داشته‌اند اعتبار خود را افزایش دهند و سلطنت خود را مستحکم سازند. آن‌چنان‌که در مورد پوران آورده‌اند بعد از به حکومت رسیدن باقی‌مانده خراج را بر مردم بخشید (ر.ک: طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۷۸۲). در ذکر اردشیر هرمزد نیز آورده‌اند که هیچ خراج از مردم نخواست که پادشاهی عاریت است تا او را نیکوکار خوانند (مجم‌التواریخ و القصص، ۱۳۱۸: ۶۸). داستان‌هایی که از عدالت برخی از شاهان نقل کرده‌اند بدون در نظر داشتن افسانه یا واقعی بودن آن‌ها، در واقع اقدامی برای رفع رنج و غم از خاطر مردم است. انوشیروان کار نیمه‌تمام پدرش در رعایت عدالت در گرفتن خراج را تکمیل کرد. آن‌چنان‌که گفته‌اند قباد دستور داد زمین‌ها را اندازه بگیرند تا باژگیری دارای پایه‌ای مشخص باشد؛ اما نتوانست آن را به پایان ببرد و انوشیروان آن را به پایان رساند (ر.ک: ابن‌اثیر، ۱۳۷۰، ج ۲: ۵۲۷). برحسب آنچه از هرمز پسر انوشیروان نیز نقل کرده‌اند، وی نیز آیین‌های نیکی بنیان نهاد که اساس آن‌ها بر پایه عدالت و دادگری است. از آن جمله که صندوقی مهر و موم شده بر در قصر می‌نهاد تا دادخواهان نامه‌های خود را در آن اندازند (ر.ک: ابن‌اثیر، ۱۳۷۰، ج ۲: ۵۴۷).

از میان پادشاهان ساسانی، بهرام گور و خسرو پرویز بیشتر به خصوصیت خوشباشی شهرت دارند. طبری آورده: «بهرام پس از پادشاهی سرگرمی و تفریح را از کارهای دیگر برتر می‌دانست» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۶۲۱) و مقدسی آورده: «همه را به آسودگی و شادخواری و تنعم فراخواند» (مقدسی، ۱۳۴۹: ۱۴۱). همو رامشگری را فراگیر ساخت تا همه مردم از آن بهره داشته باشند (ر.ک: مجم‌التواریخ و القصص، ۱۳۱۸: ۶۹). ایجاد حرمسراها و داشتن کنیزکان و مطربان زیبارو جزئی از زندگی طبقه مرفه و دربار بوده و از زن به‌عنوان ابزاری برای کسب لذت و لحظات خوش بهره می‌برده‌اند. تاریخ لبریز است از اشاره به این داستان‌ها و توصیفات و برخی نیز در آن افراط داشته‌اند. آورده‌اند در شبستان خسرو پرویز دوازده هزار زن از بنده و آزاد وجود داشته است و چون به شکار می‌رفت، پانصد کنیزک به مجمرهای زرین اندر عود همی‌سوختند (همان: ۷۹). پادشاهان ایران را نوشته‌ای بوده که در آن ویژگی زنان دلخواه ایشان را یاد کرده بودند (ر.ک: ابن‌اثیر، ۱۳۷۰: ۵۶۲ و ۵۶۴).

از آشکارترین راهکار شادمانی و دوری از غم، در پیش از اسلام موسیقی و می بوده است. به تعبیر صاحب مروج‌الذهب: «موسیقی ذهن را لطیف و اخلاق را ملایم و جان را شاد و قلب را دلیر و بخیل را بخشنده می‌کند و با نبیذ غم توان فرسا را می‌برد و نشاط می‌آورد و غم می‌زداید.. شاعر می‌گوید وقتی غمت بگیرد جز شراب و نغمه ساز را بر آن مگمار» (مسعودی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۶۲۰). در حوزه موسیقی، ظهور موسیقی دانانی مثل نکبسا، باربد، رامتین و سرکش و نغمه‌های فراوانی که ایجاد شده بود و سازهای مختلفی که رواج یافته بود، خنیاگری به اوج شکوه خود رسیده بود. معروف است «باربد برای بزم خسرو

۳۶۰ دستان ساخته بود؛ چنانکه هر روز دستانی نو می‌نواخت» (کریستین سن، ۱۳۷۸: ۶۳۰). موسیقی‌دانی و آوازخوانی از افتخارات این دوره محسوب می‌شده است. در رساله خسرو و ریدک، ریدک یکی از افتخارات خود را استادی و مهارت در سازها و خنیاگری دانسته است تا از این طریق بتواند نظر خسرو را جلب کند (ر.ک: آسانا، ۱۳۷۱: ۷۳). با این حال، آشکار است که الحان موسیقی تأثیرات مختلفی دارد. ابن خرداد می‌گوید: «سه گونه است: طرب محرک که نشاط آرد و جان را بشوراند و طرب غم‌انگیز که یاد ایام جوانی و شوق وطن و رثای احباب خیزد و طربی که مایه صفای جان و لطافت ذوق است» (مسعودی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۶۲۱)؛ بنابراین، موسیقی تنها اختصاص به شادمانی نداشته و در غم نیز به کار می‌رفته است. در برخی کتب آمده که بارید در سوگ شب‌دیز با چنگ، سوگ سرودی می‌نوازد، چنان‌که خسرو را تحت تأثیر قرار می‌دهد و متوجه مرگ شب‌دیز می‌شود (ر.ک: مقدسی، ۱۳۴۹: ۱۴۸).

۴- غم و شادی در متون ادبی پیش از اسلام

در یکی از پندنامه‌های عهد ساسانی به برخی از معایب و کمبودها اشاره شده که می‌توان آن را تلخیصی از عوامل ایجاد غم فردی برشمرد: «دردمند است آن که خرد ندارد. رنجور است آن که زن ندارد. بی‌نام است آن که فرزند ندارد. بی‌ارزش است آن که خواسته [مال و ثروت] ندارد. سست است آن که کس ندارد. ازین همه او بدتر است که روان ندارد» (آسانا، ۱۳۷۱: ۸۴). از میان دروج‌های درونی، دیو نیاز بیش از بقیه موجب غم می‌شود. در یادگار بزرگمهر درج است: «از این چند دروج (آز، نیاز، خشم، رشک، ننگ، شهوت، کین، بوشاسب (غفلت)، بدعت و تهمت): آز ناخرسندتر و بی‌چاره‌تر است. نیاز آسیب‌رسان‌تر و اندوه‌مندتر است» (همان: ۱۲۷).

دانایان و فرهیختگان هر جامعه‌ای در پی نشان‌دادن راهکارهایی برای رفع مشکلات و دغدغه‌های مردم بوده‌اند. از این افراد که گاه مقام و جایگاه سیاسی و مذهبی آن‌ها موجب اثرگذاری بیشتر سخنان آن‌ها می‌شده، اندرزنامه‌هایی باقی مانده است که در آن توصیه‌هایی در مورد غم و شادی شده است. از پررنگ‌ترین و عمیق‌ترین عوامل غم که انسان را متأثر می‌کند، فهم این است که زندگی ناپایدار است و همین اندیشه گذران‌بودن، مجموعه‌ای از مطلوب‌های انسانی و دارایی‌های او را در خطر می‌اندازد. با چنین اندیشه‌ای آشکار است که شادمانی دیری نمی‌پاید: «به گیتی گستاخ مباحثید، بس آرزو اندر گیهان، چه گیتی به هیچ کس بنهشند، نه کوشک و خانمان، شادمانه به دل چه خندید و چه گوید جهانیان» (آسانا، ۱۳۷۱: ۹۶). برخی نیز برحسب این ناپایداری، مردم را به تعادل عاطفی در غم و شادی فراخوانده‌اند: «چون نیکی رسد بسیار شاد مباح، چون بدی رسد بسیار به رنج مباح. هیچ فراز نیست که شیبش نه از پیش و هیچ شیب نیست که فرازش نه از پس» (اندرز مارسپندان، ۱۳۳۸: ۵۲۷). پی‌بردن به توالی سختی پس از راحتی، برخورد انسان را با آن‌ها تغییر می‌دهد. در قطعه‌ای باقی‌مانده از ادبیات دوره ساسانی آمده: «آن رامش را نباید رامش داشتن که پس از آن آغاز اندوه بود. آن خوشی را نباید خوشی داشتن که پس از آن تلخی گران بود» (آسانا، ۱۳۷۱: ۱۱۷) و همین سرانجام انسان را به این تفکر مذهبی و آخرالزمانی می‌رساند که «برای کرفه کردن رنج بر خویشتن بپذیرد و برای سود گیتی مزد مینو نگذارد» (ر.ک: همان: ۱۱۷).

راهکار دیگری که در این متون دیده می‌شود، پذیرش بخت و تقدیر و خرسندی به آن است که موجب رفع غم و اندوه می‌شود: «به آنچه آمده است خرسند باشید و اندوه‌گین نه باشید» (همان: ۱۱۹). خرسندی از آفریده‌های مینوی و اهورایی است که دادار هر مزد برای یاری مردم و بازداری دروج‌های درونی آفریده است. در یادگار بزرگمهر آمده است: «خرسندی پاییدن نفس از زیاده‌طلبی و مجسم‌داشتن رنج از ناخرسندی و بیم از افراط و آن چیز را که آخرین پناه در آن باشد به چیز دیگر ندادن و برای چیزی که گذشته و برای بدی آن چیزی که جز آن کردن نشاید رنج و اندوه نبردن است» (همان: ۱۲۹).

نقش خرسندی از این نظر پررنگ‌تر می‌شود که مردم به کام‌خواهی و بی‌نیازی بیش از هر چیزی آرزومندند (ر.ک: همان: ۱۳۴).

موضوع دیگری که در آثار مورد بررسی دیده می‌شود، کاربرد نام‌ها و دعاهایی است که نشانگر توجه به شادی است. در اسامی بسیاری از اشخاص واژه شادی به کار رفته است؛ مانند شادمان، شادزیک، شادان، شادان‌زاد (یادگار زیران، ۱۳۹۲: ۴۲)، شادان فرخ (آسانا، ۱۳۷۱: ۱۲۱). باز از همین نوع است اسامی برخی شهرها آن‌چنان‌که در شهرستان‌های ایران از پنج شهر نام برده شده که کیخسرو قبادان ساخته و نام‌گذاری کرده است: خسرو-شاد، خسرو مستآباد، ویسپ-شاد-خسرو، هوبوی-خسرو، و شاد-فرخ-خسرو نام نهاد (شهرستان‌های ایران، ۱۳۸۸: ۹). دعای شادکامی نیز در پایان نوشته‌ها به‌عنوان یک سنت ادبی مرسوم بوده که کاتب می‌نگاشته است؛ از جمله: «فرجام یافت به درود و شادی و رامش» (همان: ۴۲)؛ «فرجام یافت به درود، شادی، رامش، شاد و فرخ و دیرزیوش و پیروزگر و اهلو کام انجام باد کسی که این را نوشت، کسی که به او متعلق است و کسی که آن را خواند (آسانا، ۱۳۷۱: ۷۱).

جدول ۱- وجوه غم و شادی در آثار مورد بررسی

حوزه	وجوه شادی	وجوه غم	
مذهبی	زرتشتی	اهورایی بودن شادی، ابزار غلبه بر اهریمن، بهره‌مندی از لذات دنیوی، برگزاری جشن‌های مختلف	اهریمنی بودن غم، نهی سوگواری، غم محرک حس انتقام
	مانوی	شادی متعلق به وجه نورانی دنیا، تأکید بر شادمانی در روز جدایی روح از جسم، آسمانی بودن غنا و موسیقی، متعلق به روح بودن شادی	ریاضت کشیدن، جسمانی بودن اندوه، ترویج غم غربت برای ترغیب به بازگشت سوی پدر نورانی
	مزدکی	رسیدن به شادی از طریق کسب تمتعات جسمانی و مادی، شادی قوه‌ای در محضر خداوند (آسمانی بودن شادی)، ترویج شادی زمینی به قیاس شادی آسمانی، قدسی دانستن رامشگری	اختصاص ناعادلانه اموال عامل اندوه، غم از مظاهر مدبر شر و تاریکی، ریاضت کشیدن
تاریخی	هخامنشیان	شادی آفریده اهورامزدا، شادی‌رساندن به مردم از اهداف سلطنت پادشاه، محفوظ داشتن مردم از دشمنان راهی برای شادکردن جامعه، فرمانبرداری از اهورامزدا و رعایت اوامر دینی راهی برای رسیدن به شادی، برگزاری جشن‌های تولد، رواج رقص و پایکوبی و می نوشی، مدارا با فرهنگ و مذهب‌های مختلف، بزرگ شمردن افرادی که مایه شادی و شمع اطرافیان شوند	بزرگداشت غم عشق و مرگ در راه عشق، دوری از خنده و نشاطی که انسان را منحرف کند، توجه به داستان‌ها و خاطرات غم‌انگیز، دوری از تن‌پروری و پرهیز از افراط در شراب‌نوشی
	اشکانیان	رواج مجالس بزم و توجه به رامشگری و می نوشی	غم بستری برای تحریک حس انتقام، پرهیز طبقات نژاده و اصیل پارتیان از رقصیدن
	ساسانیان	بخشودگی خراج، اجرای عدالت، رسیدگی به دادخواهان، توجه به موسیقی، فراگیر کردن رامشگری، کنیزکان ابزار تمتع	فاصله طبقاتی و مجاز نبودن امکانات طبقه بالاتر برای طبقات فرودست

	درباریان		
دیو نیاز عامل اصلی اندوه، ناپایداری زندگی عامل اندوه، نداشتن خرد و ثروت و فرزند و یار موجب اندوه	پذیرش بخت و تقدیر، کاربرد واژه شادی در ساخت اسامی، رعایت تعادل میان شادی و غم	متون ادبی	

۵- نتیجه

در متون دینی، غم امری اهریمنی محسوب شده و دین زرتشتی پیروان خود را از اندوه و زاری برحذر داشته و شادی همچون ابزاری دانسته شده است تا از آن برای غلبه بر نیروی اهریمنی استفاده شود. در مذاهب مانوی و مزدکی جنبه‌های شادمانی چون موسیقی امری قدسی و آسمانی به شمار رفته و در مانوی از ابزار موسیقی در نیایش‌ها نیز استفاده می‌شده است. با این حال غم نیز کاربردهایی داشته است؛ از جمله برای تقویت حس انتقام یا غم غربت و هجران به منظور ایجاد شوق برای بازگشت به عالم معنوی. در آیین مزدکی شادی و دوری از غم در دو سطح اجتماعی و معنوی دیده می‌شود. سعی مزدک در این بوده که هر دو را صبغه‌ای دینی دهد و به یکدیگر نزدیک کند تا آرامش و شادی درونی از طریق تمتعات جسمانی و مادی به دست آید؛ ولی با صبغه و توجیهی دینی و اخلاقی. از حیث منابع تاریخی، از کهن‌ترین اسنادی که باقی مانده و به گونه‌ای نشانگر گوشه‌ای از شادمانی مردم است، تصاویری است که رقص و پایکوبی را نشان می‌دهد که برخی از آن‌ها به قصد تمتع و لذت بوده است. در کتیبه‌های هخامنشی شادی آفریده‌اهورامزدا دانسته شده است. آن‌ها شادی را با امور معنوی و دینی در ارتباط می‌دیده‌اند. شیوه مداراگرایانه این پادشاهان با ملل تحت سلطه خود، موجب رواج جلوه‌هایی از شادمانی و دوری از اندوه جمعی در سراسر سرزمین بوده است. توجه به شادمانی و غم‌ستیزی در عهد ساسانیان بسیار چشمگیر است که هم شاهان خود بدان می‌پرداختند، هم بسترهایی فراهم می‌کردند که مردم بدان بپردازند، هم دین و مذهب‌های رایج، مردم را بدان دعوت می‌کرد. برخی نیز با اقداماتی چون بخشودگی خراج و رعایت عدالت تلاش کرده‌اند شادی را برای مردم نیز به ارمغان آورند و از رنج و اندوه آن‌ها بکاهند. باین حال نظام طبقاتی عهد ساسانی، به گونه‌ای عامل اندوه جمعی، به خصوص میان طبقات فرودست محسوب می‌شود. در متون ادبی گزاره‌ها و تعالیمی وجود دارد که از زبان بزرگان توصیه‌هایی در مورد غم و شادی بیان شده است. از جمله راهکارهایی که در این متون به منظور رهایی از غم آمده، تأکید بر ناپایداری زندگی و توجه به قناعت است. علاوه بر آن، با توجه به اهمیت شادمانی در فرهنگ ایرانی، هم اسامی برخی شهرها و اشخاص برگرفته از شادی است، هم معمولاً دعای شادمانی یکی از سنت‌های ادبی مندرج در این متون است.

۶- منابع

- آسانا، جاماسب جی دستور. (۱۳۷۱). *متون پهلوی*، گزارش سعید عریان، تهران: کتابخانه ملی.
- ابن اثیر، علی ابن محمد. (۱۳۷۰). *الکامل فی التاریخ*، ترجمه سیدمحمدحسین روحانی، تهران: اساطیر.
- اردویراف‌نامه*. (۱۳۱۴). ترجمه رشید یاسمی، نشریه مهر، سال سوم، شماره ۳.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۷۱). *درالتیجان فی تاریخ بنی‌الاشکان*، به کوشش نعمت احمدی، تهران: اطلس.
- اندرز مارسپندان. (۱۳۳۸). گزارش ماهیار نوابی، *نشریه زیان و ادب فارسی*، شماره ۵۱.
- باقری خلیلی، علی اکبر. (۱۳۸۶). شادی در فرهنگ و ادب ایرانی، *فصلنامه مطالعات ایرانی*، دوره هشتم، شماره ۲.
- برزگر خالقی، محمدرضا. (۱۳۸۶). غم و شادی از دیدگاه مولانا، *نشریه ادیان و عرفان*، سال چهارم، شماره ۱۲.
- پانائینو، آنتونیو. (۱۳۹۹). *قدرت هخامنشی در میانه رواداری (آسان‌گیری) و خودکامگی*، مندرج در کتاب قدرت، نظام پادشاهی و اندیشه سیاسی در شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه علی اصغر سلحشور، تهران: آریارمنا.
- تقی زاده، سیدحسن. (۱۳۱۶). *گاه‌شماری در ایران قدیم*، تهران: مطبوعه مجلس.
- تقی زاده، سیدحسن. (۱۳۳۸). *مانی و دین او*، تهران: مطبوعه مجلس.
- دارمستتر، جیمز. (۱۳۸۴). *مجموعه قوانین زرتشت (وندیاد اوستا)*، ترجمه موسی جوان، تهران: دنیای کتاب.
- دیاکونف. (۱۳۵۰). *اشکانیان*، ترجمه کریم کشاورز، تهران: انتشارات پیام.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۵۷). *تاریخ رقص در ایران*، *مجله هنر و مردم*، شماره ۱۸۸.
- راسل، برتراند. (۱۳۵۷). *تحلیل ذهن*، ترجمه منوچهر بزرگمهر، تهران: خوارزمی.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۰). *گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان*، تهران: بهجت.
- رومر، کورنلیا؛ گنینون، لودویگ. (۱۳۷۸). *بازمانده‌های زندگی مانی*، ترجمه امیرحسین شالچی، تهران: آتیه.
- زیور مانوی. (۱۳۷۴). *آبری، سی. آر. سی*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: فکر روز.
- شفیع صفاری، محمد؛ شهرامی، محمدباقر. (۱۳۹۲). *غم و شادی و کیفیت آن در دیوان سنایی*، *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال یازدهم، شماره ۲۰، صص ۱۶۱-۱۸۰.
- شهرستان‌های ایران*. (۱۳۸۸). ترجمه سعید جلیلیان، تهران: توس.
- شهرستانی، عبدالکریم. (۱۳۵۰). *الملل و النحل*، ترجمه افضل‌الدین صدر ترکه اصفهانی، تهران: اقبال.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۷۰). *شاهنامه*، به اهتمام رستم علی‌یف، مسکو: انتشارات دانش.
- فرنیغ. (۱۴۰۰). *بندهشن*، گزارش مهرداد بهار، تهران: توس.
- کریستین سن، آرتور امانوئل. (۱۳۷۸). *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، تهران: صدای معاصر.
- کیکائوس رازی. (۱۳۳۸). *زراتشت‌نامه*، تصحیح رزنبوگ، تهران: طهوری.
- گزنفون. (۱۳۸۳). *کوروش‌نامه*، ترجمه رضا مشایخی، تهران: علمی و فرهنگی.
- مجموعه التواریخ و القصص. (۱۳۱۸). *تصحیح ملک‌الشعرای بهار*، به کوشش محمد رضانی، تهران: خاور.
- مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۸۲). *مروج‌الذهب و معادن‌الجواهر*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی.
- مقدسی، مطهر بن طاهر. (۱۳۴۹). *تاریخ آفرینش*، ترجمه شفیع کلکنی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- موسوی، سید کاظم؛ صفری، جهانگیر؛ سلاهی، شهربانو. (۱۳۹۱). *غم غربت در اشعار منوچهر آتشی*، *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال دهم، شماره ۱۹، صص ۱۴۵-۱۶۶.

- نارمن شارپ، رلف. (۱۳۸۸). *فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی*، چاپ سوم، تهران: پازینه.
- نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر. (بی‌تا). *تاریخ بخارا*، ترجمه ابونصر احمد بن محمد نصر القبای، تصحیح مدرس رضوی، تهران: سعادت.
- هرودوت. (۱۳۸۳). *تاریخ هرودت*، ترجمه هادی هدایتی، تهران: دانشگاه تهران.
- یادگار زریران. (۱۳۹۲). *ترجمه ژاله آموزگار*، تهران: معین.
- یسنا. (۲۵۳۶). *گزارش پورد/وود*، تهران: دانشگاه تهران.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063.